

Азнаямленне з канкрэтным відам слоўнікавага дыктанта было пабудавана з улікам вывучаных тэм па раздзеле падручніка для 5 класа «Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаграфія» і складалася з наступных этапаў:

1) першапачатковае паўтарэнне адной-дзвюх тэм і на гэтай аснове замацаванне вывучанага матэрыялу. На гэтым этапе прапаноўваліся невялікія па памерах (10—15 слоў) слоўнікавыя дыктанты, якія займалі па часе 5 – 7 хвілін.

2) абагульняючае паўтарэнне і на гэтай аснове – кантрольныя слоўнікавыя дыктанты. На гэтым этапе па прычыне ўскладненасці матэрыялу і абмежаванасці ў часе рабіўся акцэнт на тэрэтычныя пытанні і выбарачную характарыстыку арфаграм.

Праведзены аналіз вучнёўскіх работ паказаў, што ў эксперыментальным класе, у якім праводзілася сістэматычная работа з выкарыстаннем слоўнікавых дыктантаў, арфаграфічная пісьменнасць значна павысілася. Атрыманыя вынікі эксперыментальнага навучання пацвердзілі эфектыўнасць сістэматычнага выкарыстання розных відаў дыктантаў.

Такім чынам, разнастайнасць відаў слоўнікавых дыктантаў садзейнічае не толькі фарміраванню ўменняў і навыкаў у галіне арфаграфіі, вучыць прыёмам граматыка-арфаграфічнага аналізу слоў, садзейнічае фарміраванню арфаграфічнай пільнасці, але і папярэджвае зніжэнне цікавасці да работы, уносіць ва ўрокі элементы навізны.

Спіс крыніц

1. *Красней, В. П.* Беларуская мова: вучэб. дапам. для 5-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання. У 2 ч. Ч. 2 / В. П. Красней [і інш.]. – Мінск: Нац. інстытут адукацыі, 2008. – 160 с.
2. *Пристапа, Г. Н.* Основы методики орфографии в средней школе / Г. Н. Пристапа. – Рязань, 1973. – 23с.

Р. У. Федчук

Навуковы кіраўнік — В. М. Шавель
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

ДА ПРАБЛЕМЫ РАБОТЫ НАД СТЫЛЕМ І ТЫПАМ ТЭКСТУ НА ўРОКАХ БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ

Зыходзячы з прынцыпу жанрава-стылістычнай арыентацыі пры развіцці мовы і маўлення, праграмы для ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання, патрабуюць, каб вучні 9-ых і 10-ых класаў умелі працаваць з тэкстамі розных стыляў і тыпаў маўлення. Адна з асноўных задач на дадзеным этапе — сістэматызаваць і паглыбіць атрыманых ў папярэдніх класах веды па развіцці мовы і маўлення, выпрацоўваць адпаведныя практычныя ўменні і навыкі. Праграма арыентуе на тое, каб настаўнік удзяляў дастаткова ўвагі аналізу асаблівасцей тэкстаў навуковага, публіцыстычнага стылю, таму што на заключным этапе работы па развіцці звязнай мовы вучні павінны ўмець выступаць з дакладам, складзеным на аснове 2-3 крыніц.

Праведзеныя назіранні паказалі, што пры выбары тэкстаў для пераказаў настаўнікі звычайна выкарыстоўваюць рэкамендаваныя Міністэрствам адукацыі дапаможнікі. Намі былі прааналізаваны зборнікі пад агульнай рэдакцыяй П. А. Міхайлава (Мінск, 2006, 2004) з мэтай вызначэння стылю і тыпу прапанаваных для аналізу тэкстаў [1, 2].

Вучням 7-га і 10—11 класаў аўтарамі зборнікаў для работы прапануюцца тэксты пераважна мастацкага стылю (72% ад агульнай колькасці пераказаў), а тэксты публіцыстычнага стылю займаюць толькі 28% ад агульнай колькасці прапанаваных тэкстаў. Тэксты навуковага стылю для вучняў 7-га класа не прадугледжаны наогул, а для вучняў 10—11 класаў іх прапанавана 14% ад агульнай колькасці. Паводле тыпу маўлення як для вучняў 7-га, так і для вучняў 10—11 класаў прапануюцца тэксты-апавяданні, але колькасць тэкстаў-апавяданняў павялічваецца ў 10—11 класах да чатырнаццаці. Тэматыка тэкстаў мастацкага стылю, прапанаваных для аналізу, даволі разнастайная: першая настаўніца («Дарога ў навуку» паводле Г. Далідовіча), Вялікая Айчынная вайна («Незагойная рана» паводле В. Быкава), вызваленне сялян ад прыгону («Паўстанцы» паводле В. Хомчанкі), прыгожае ў непрыгожым («Незвычайная жанчына» паводле У. Караткевіча) і інш. Тэксты публіцыстычнага стылю апісваюць жыццё, дзейнасць і подзвіг знакамітых людзей, напрыклад: «Наш Рыгор Раманавіч» паводле А. Бачылы, «Песня з «паўночных Афін» паводле Уладзіміра Караткевіча, «Адам Міцкевіч» паводле К. Цвіркі, «Ракуцёўшчына» паводле Г. Кахановскага і інш. Тэксты навуковага стылю, прапанаваныя для аналізу, прысвечаны жыццёваму і творчаму шляху вядомых беларускіх вучоных і пісьменнікаў, напрыклад: «Васіль Цяпінскі» паводле М. Батвінікі, «Пан Тадэвуш» паводле Л. Мірачынскага і інш. Настаўнік самастойна павінен адабраць на ўзор прапанаваных тэкстаў тэксты навуковага стылю ў неабходнай колькасці ў адпаведнасці з праграмнымі патрабаваннямі. Аднак настаўнікі сутыкаюцца з праблемай пошуку крыніц, з якіх можна выбраць тэксты адпаведнага стылю, таму замяняюць тэксты аднаго стылю іншым.

У выніку выяўленай супярэчнасці намі было праведзена анкетаванне сямікласнікі з мэтай высвятлення, ці падрыхтаваны вучні тэарэтычна да вылучэння структурных асаблівасцей тэкстаў розных тыпаў, як гэтага патрабуе праграма. З тыпамі тэкстаў і іх структурнымі асаблівасцямі вучні знаёмяцца ў 5-ым класе, у 6-ым класе ідзе паўтарэнне і сістэматызацыя атрыманых раней ведаў і выпрацоўка адпаведных уменняў і навываў. Як паказала анкетаванне, вучні сямікласнікі не вылучаюць структурных кампанентаў тэкстаў розных тыпаў. Большасць вучняў да асноўных кампанентаў тэксту тыпу разважання аднеслі завязку, доказ і развязку.

Атрыманыя вынікі сведчаць пра тое, што выпрацоўка практычных уменняў і навываў па вызначэнні стылю і тыпу тэкстаў патрабуе сістэматычнай работы на ўроках беларускай мовы. На нашу думку, для вырашэння дадзенай задачы мэтазгодным будзе выкарыстанне камп'ютэрных тэхналогій. Тэст як форма кантролю выкарыстоўваецца вельмі часта, аднак тэсты звычайна змяшчаюць заданні закрытага тыпу, а тэсты адкрытага тыпу выкарыстоўваюцца вельмі рэдка. Зыходзячы з таго, што заданні на распазнаванне стылю і тыпу тэксту звычайна практыкуюцца ў частцы В, настаўнікі гэтаму віду працы ўдзяляюць мала ўвагі. Таму мэтазгодна прапанаваць настаўнікам выкарыстанне камп'ютэрнага тэсціравання (праграма Tester), у аснову якога пакладзены заданні, распрацаваныя на аснове зборніка тэстаў па беларускай мове за курс сярэдняй школы А. У. Хмялеўскай [3].

Выкарыстанне камп'ютэрнага тэсціравання дапамагае эканоміць час на ўроку. Да выканання тэставых заданняў вучні могуць звяртацца неаднаразова і не толькі на ўроках мовы. Пры гэтым вучні адразу пасля завяршэння выканання тэставых заданняў ведаюць свой вынік, што стымулюе іх далейшую працу.

Такім чынам, зыходзячы з прынцыпу жанрава-стылістычнай арыентацыі пры развіцці мовы і маўлення, выкарыстанне камп'ютэрнага тэсціравання дапамагае развіваць і ўдасканальваць навык вылучэння структурных асаблівасцей тэкстаў розных стыляў і тыпаў, садзейнічае паспяховаму фарміраванню маўленчых уменняў і навываў вучняў.

Спіс крыніц

1. *Міхайлаў, П. А.* Беларуская мова: 7 клас: дыктанты, пераказы, пераклады: дапаможнік для настаўнікаў / П. А. Міхайлаў. – Мінск: Аверсэв, 2006. – 240 с.
2. *Міхайлаў, П. А.* Беларуская мова: Пераказы: 10 – 11 класы: дапаможнік для настаўнікаў / П. А. Міхайлаў. – Мінск: Аверсэв, 2004. – 224 с.
3. *Хмялеўская, А. У.* Тэсты па беларускай мове за курс сярэдняй школы: дапаможнік для абітурыентаў і вучняў: 2-е выданне / А. У. Хмялеўская. – Мінск: Сэр – Віт, 2003. – 320 с.

Т. В. Халупка

Навуковы кіраўнік — С. М. Сарачынская
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

СТРУКТУРА ЗВАРОТКА Ў РАННЯЙ ПАЭЗІІ ЯКУБА КОЛАСА

Ранняя творчасць Якуба Коласа скіравана на тое, каб абудзіць абяздолены, прыгнечаны народ да барацьбы за права звацца беларусам. Малады паэт ведаў, што дасягнуць пастаўленай мэты можна адзіным шляхам – праз эстэтычна дзейснае слова, здольнае вельмі глыбока крануць сэрца і душу.

Якуб Колас часта выкарыстоўваў у сваіх творах звароткі.

Зваротак — гэта слова або спалучэнне слоў, што называе асобу або прадмет, да якіх звяртаецца гаворачая асоба [3, с. 450]. *Суддзі! Засудзіце / Гурку і Лідвалі, / Каб і ім мякіны / У жывот напхалі!* [2, с. 151]. *Плюньце, хлопцы! Заспявайма, / Каб аж вокны задрыжалі!* [2, с. 184].

Паводле будовы звароткі дзеляцца на развітыя і неразвітыя. На аснове аналізу больш за 200 вершаў Якуба Коласа, якія адносяцца да лірыкі 1904 — 1910 гг., высветлілася, што развітых звароткаў больш (208), чым неразвітых (196): *думкі мае чыстыя, краска-зорка ясная, сябры мае вы, поле ўбогае, цьма глухая* і інш.

Часцей за ўсё неразвітыя звароткі выражаюцца назоўнікамі: *агульнымі* – *край (7 разоў), вёскі, кветка, лес (7 разоў), царок, Божа (3 разы); уласнымі* – *Грышка, Ганна, Нёман (1раз); канкрэтнымі* – *ніва, гром (2 разы), вербачка (2 разы); абстрактнымі* – *моладасць (3 разы), воля (3 разы), ічасце (2 разы); зборнымі* – *народ, люд, начальства (1раз), панства (7 разоў)* і інш. У сваіх вершах Якуб Колас звяртаецца як да адушаўлённых – *суддзі, браткі (6 разоў), брат (17 разоў), чалавеча, жнейка*, так і неадушаўлённых прадметаў: *вёска, ветры (7 разоў), вясна, цьма (2 разы). Надрываўся і шумі, / Вецер злосны, у полі!* [2, с. 293]. *Цяжкая, жнейка, /Работа твая!* [2, с. 205]

Таксама ў ролі звароткаў выступаюць назоўнікі і ў пераносным значэнні. Напрыклад, у вершы «Каля парога» (1909) сустракаюцца такія звароткі: *маё ты сонца, маё ты злата (1раз)*.

Акрамя таго, звароткі ў ранняй паэзіі Я. Коласа выражаюцца назоўнікамі ў форме старажытнага клічнага склону: *браце, дружа, дзедка, братка (11 разоў). Дружа! Кінь на неба вока – / Колькі зорак, колькі зор!* [2, с. 275]

У байках найчасцей выкарыстоўваюцца дыялектныя формы слоў: — *Хадзяін!* – *клёпкі моляць.* / - *Клікні бондара сюды. . .* [2, с. 180].